

Ižanga

Šios knygos pavadinimas gali suklaidinti.

Pirmoje vietoje – „rašytojas“, „savižudybė“ – antroje, tačiau iš tikrųjų autorių pirmiausia domina būtent savižudybė, „nepaaiškinamas dorovinio pasaulio fenomenas“ (Karamzinas), o kodėl į šį fenomeną žvelgiama per rašytojų likimo prizmę, bus paaiškinta šiek tiek vėliau. Tad ši knyga – ne literatūros mokslo veikalas.

Priežastys imtis šios knygos buvo dvi – subjektyvi ir objektyvi, arba, jei pageidaujate, asmeninė ir visuomeninė.

Vidinė priežastis, dėl kurios knygos kūrimo procesas tapo naudingas autoriui, – senas ir, metams bėgant, vis įsakmesnis poreikis išsiaiškinti klausimą, kuris kilo daugeliui.

Ar savižudybė leistina, ar ji nepažeidžia „garbingo žaidimo“, kuriame dalyvauja visi gyvieji, taisyklių?

Atsakymas kiekvieno savas, nes kitaip ir būti negali – juk čia susiduria dvi skirtingų sistemų argumentacijos: emocinė ir racionalioji. Problemą komplikuoja dar ir tai, kad autoriaus, kaip ir daugelio tos pačios kartos tėvynainių, pasaulėžiūra yra toks stabmeldiškas mišinys, kuriame suplaktas materialistiškas auklėjimas, pirminė pagarba krikščionybei, filosofinės teorijos ir asmeninės prielaidos. Surinkti į krūvą visą informaciją šia tema, pasverti argumentus „už“ ir „prieš“ – tokia šio tyrinėjimo motyvacija.

O išorinė priežastis, dėl kurios, norisi viltis, ši knyga taps naudinga skaitytojams, tokia: savižudybė – viena iš svarbiausių žmogui temų (A. Camus, kaip žinome, laikė ją svarbiausia) ir itin aktuali Rusijai – rusų kalba nušviesta labai šykščiai. Galima sakyti, išvis nenušviesta. Pasaulinės suicidologinės literatūros sąrašė yra per 5 000 pavadinimų, bet nė vienos rusiškos knygos, mėginančios susieti ir apibendrinti skirtingus šio reiškimo aspektus, reiškinio, veikiausiai nusakančio pagrindinį skirtumą tarp žmogaus ir gyvūno, – žmogus žino, kad yra mirtingas, ir kaip tik šis žinojimas suteikia jam galimybę rinktis tarp *to be* ir *not to be*.

Kodėl nėra rusiškos literatūros apie savižudybę, suprantama. Dabartinis, tai yra iš visuomenės kylantis susidomėjimas suicido klausimais atsirado tik praėjusio amžiaus pabaigoje, kai urbanizuotoje Europoje savižudybė pradėjo darytis rimta socialine problema. Kaip tik tada pasirodė klasikinis E. Durkheimio veikalas „Savižudybė“ (1897), o įkandin jo per pirmuosius XX amžiaus dešimtmečius nusitęsė penkiatūkstantinis vėlesnių suicidologinių studijų šleifas. Ikirevoliucinėje Rusijoje savižudybės temą (tiksliau, vien religinį dorovinį jos pjūvį) spėjo paliesti tik grožinė literatūra. Po 1917-ųjų iš-tisus septyniasdešimt metų ši problema mūsų šalyje buvo neigiama, o post-totalitarinis laikotarpis, akivaizdu, dar per trumpas, kad būtų galėję atsirasti fundamentalių tokio sudėtingo objekto tyrinėjimų.

Todėl autorius ir nenori suteikti knygai moksliško pavidalo – atsisako išnašų, nuorodų, komentarų ir kitų mokslinio leidinio atributų. Prieš jūsų akis ne mokslinis traktatas, o esė, taigi visiškai privatus kūrinys, nieku gyvu nemėginantis užimti pirmojo rusiško išsamaus suicidologijos veikalo vietos. Bibliografijos sąrašė nurodyti tik tie darbai, kurie, mano požiūriu, gali būti naudingi ar įdomūs skaitytojams, norintiems giliau patyrinėti temą.

Taip pat čia rasite ir asmeninių autoriaus pomėgių:

- piktnaudžiavimo jo pamėgtais skyrybos ženklais – brūkšniais, dvitaškiais ir kabutėmis;

- gausių japoniškų realių – nes autorius japonistas ir dar todėl, kad Japonija, suicidologijos požiūriu – išskirtinai įdomi šalis;

- citatų¹ gausos, veikiausiai paaiškinamos tam tikra baime, keliamo pačios temos, kurios tyrinėjimas panašus į pasivaikščiojimą po minų lauką. Išmintingų pirmtakų pasisakymai vienu ar kitu jos aspektu yra tarsi vėliavėlės, žyminčios, kad čia jau apsilankė išminuotojai (beje, minos liko nenukenksmintos). Prisipažįstu: baimė – apskritai vienas iš pagrindinių stimulų parašyti šią knygą. Bet, pasak Milorado Pavičiaus: „Jeigu judi kryptimi, kuria tavo baimė didėja, esi teisingame kelyje.“

Tačiau metas paaiškinti, kodėl knygos pavadinimas ne tiesiog „Savižudybė“, o „Rašytojas ir savižudybė“. Literatai pasirinkti kaip atskiras *Homo sapiens* pavyzdys – ganėtinai kompaktiškas, lengvai identifikuojamas, be to, labai patogus tyrinėti. Apskritai ši knyga ne apie savižudį rašytoją, o apie savižudį žmogų. Nuo paprasto žmogaus rašytojas skiriasi tuo, kad verčiamas savo ekshibicionistiškos profesijos išstato sielą visuotinei apžiūrai, ir mes žinome, kas jo viduje. Rašantis žmogus įpratęs kapstyti savyje, jo sielos sąranga – kuras, kuriuo mintą plunksna (stilius, parkeris, rašomoji mašinėlė, kompiuteris). Jis geriau supranta savo poelgių motyvus, šiaip ar taip, geriau juos verbalizuoja. Jeigu literatas nusižudė, dažniausiai netenka laužyti galvos, kodėl jis taip pasielgė, – rašytojas iš anksto pateikia atsakymą: arba tiesioginį

¹ Dėl gausybės citatų, kurios dažnai tėra paskiros frazės ar nedidukai teksto fragmentai, aš nenurodo vertėjų pavardžių, ir už tai prašau jų atleidimo. Knygoje nurodyti tik eilėraščių vertėjai. (Čia ir kitur, jei nenurodyta kitaip, – aut. past.)

(laišku, dienoraščio įrašu, atsisveikinimo eilėraščiu), arba netiesioginį – savo kūryba, net pačiu savo gyvenimu. Prisiminkime Olego Grigorjevo eilėraštį, tapusį juodojo humoro liaudies klasika:

Aš elektriko Petrovo klausiu:
 „Kam tu kilpon įlindai, kaliause?“
 Nieko man Petrovas nebyloja,
 Tiktai tyliai botais mataškuoja.

Tas ir yra, kad elektrikas Petrovas į šį klausimą nepabylos, o rašytojas pabylos, kartais netgi taip patraukliai, kad vienas kitas skaitytojas irgi pradės dairytis kilpos.

Kūrybinių profesijų žmonės priklauso vadinamajai didelės suicidinės rizikos grupei. Taip yra todėl, kad jų nervai apnuoginti, jų emocijos visiškai neapsaugotos ir dar todėl – kad jų pasirinktas amatas pavojingai šventvagiškas. Žmogaus kūryba tam tikra prasme šventvagiška; juk daugumos religijų požiūriu, Kūrėjas yra tik vienas, o žemiškieji kūrėjai – uzurpatoriai, pretenduojantys į Aukščiausiosios Galios prerogatyvą. Visų pirma tai pasakytina apie rašytojus, kuriančius savo pačių kosmosą. Kuo rašytojas talentingesnis, tuo toji popierinė visata įtikinamesnė ir gyvybingesnė. Bet rašytojas – ne dievas, ir našta, kurią jis užsiverčia, kartais būna nepanešama.

Kiekvienas žmogus, gyvenantis ne vien kūnišką, bet ir protinį gyvenimą, anksčiau ar vėliau pasimatuoja savižudybės galimybę. Tačiau kūrybinio darbo žmogui, juoba rašytojui, ši mintis itin artima, ji visada sklendo kažkur šalia. Maža to, ji gundanti. Galbūt todėl, kad tikrai kūrybingam žmogui sunku susitaikyti su mintimi, jog jis – kūrinys, tai yra kažkieno sukurtas; jeigu tu negalėjai pats savęs sukurti, tai bent jau gali pats save sunaikinti.

Apie savinaikos pagundą literatai rašė daug ir gražiai.

Viską, ką siūlo pražūtis, mirtinga priima širdis lyg nesuvokiamą palaimą... Yra ypatinga žūties pagunda, susižavėjimas tragišku žūties grožiu... Vyras, paėmęs į rankas skustuvą, negali nepagalvoti, kaip lengvai jis galėtų nutraukti sidabrinį gyvenimo siūlą... Mintis apie savižudybę – stiprus raminamasis vaistas: kartais jis padeda sėkmingai išgyventi juodas naktis... (Puškinas – Berdiajevas – Byronas – Nietzsche).

Viename iš pirmųjų išlikusių literatūros paminklų, parašytų egiptietiškae papiruse, aprašomas pavargusio nuo nelaimių žmogaus ir jo sielos ginčas: kabintis į gyvenimą ar verčiau pasirinkti mirtį. Savižudybės tema atsirado drauge su literatūra. Tarp pirmųjų aukų – Edipo motina Jokastė ir savo vardo jūroje nusiskandinęs karalius Egėjas. Visų rašytojų protėvis legendinis Homeras, pasak vieno padavimo, pasikorė neįstengęs įminti mįslės. Šio ir daugelio kitų rašytojų savižudybių istorijos išdėstytos knygos trečioje dalyje, pavadintoje „Literatūricido enciklopedija“ (terminas *litteraturicide*, tai yra „literatūricidas“, sugalvotas Arthuro Rimbaud).

Tačiau metas paaiškinti, kaip suręsta ši knyga.

Didžiausias jos architektūros privalumas – kad knygos visai nebūtina skaityti ištisai, nuo pirmos iki paskutinės eilutės. Visos dalys ir visi skyriai yra autonomiškos esė ir jas skaityti (arba praleisti) galima pasirinktinai. Tiems, kam gerai pažįstamas aptariamasis objektas, autorius rekomenduoja pirmąją dalį „Žmogus ir savižudybė“ išvis praleisti – jie ten neras nieko naujo. Ši dalis skirta suicido istorijai ir sukaupai suicidologinei patirčiai. Į knygą ji įtraukta priverstinai, dėl jau minėto rusiškos šios srities literatūros stygiaus.

Atskirą klodą sudaro priedai, kuriais baigiamas kiekvienas pirmosios – teorinės – dalies skyrius. Priede yra įterptinė novelė, savotiška konkretaus suicidologijos aspekto iliustracija; stambiu planu pateikta viena kuri nors detalė, autoriui pasirodžiusi itin svarbi arba įdomi.

Pagrindinė knygos dalis – antroji, titulinė, kurioje pamėginta suklasifikuoti savižudybes pagal motyvus. Kone visos Pasaulinės sveikatos organizacijos išaiškintos savanoriškos mirties priežastys priskirtinos ir literatams, kurie, apdovanoti talentu mintis ir jausmus aprengti žodžiais, yra idealūs tiek suicido gynybos, tiek kaltinimo liudytojai. Antros dalies skyriai taip ir pavadinti: „Jaunystė“, „Senatvė“, „Liga“, „Politika“, „Meilė“ ir taip toliau. Dauguma knygoje aprašytų atvejų paimti iš rašytojų savižudžių gyvenimo.

Trečioje knygos dalyje „Literatūricido enciklopedija“ pateikiami biografiniai 370 įvairių šalių ir epochų literatų savižudžių duomenys.

Ir pabaigoje apie tuos, kam skirtas šis kūrinys.

Savižudybė – kur kas labiau paplitęs ir kasdieniškesnis reiškinys, negu atrodo daugeliui iš mūsų. Tikriausiai visi skaitytojai turi giminaitį, draugą ar bent pažįstamą, išėjusį iš gyvenimo savo noru. Kasdien nusižudo apie 1 200 Žemės gyventojų ir dar septyni su puse tūkstančio pamėgina tai padaryti. Išsivysčiusių šalių mirčių statistikoje suicidas pralenkia nužudymus ir šiek tiek atsilieka nuo eismo įvykių. Šiuolaikinė Rusija – pirmoje eilėje šalių, kur didelis savižudžių skaičius. Per pusantrų metų, kol buvo rašoma ši knyga, bemaž šimtas tūkstančių mano tėvynainių pasirinko antrąją pusę dilemos, kuri, priklausomai nuo vertimo, formuluojama šiek tiek skirtingai:

Būti ar nebūti? (B. Pasternak)

Gyventi ar negyventi? (A. Sokolovskij)

Gyvenimas ar mirtis? (A. Meskovskij)

Vienas iš naujausių sociologinių tyrimų visą žmoniją dalija į penkias suicidologines kategorijas:

- žmones, niekada nesusimąstančius apie savižudybę;
- žmones, kartais galvojančius apie savižudybę;
- žmones, grasinančius nusižudyti;
- žmones, mėginančius nusižudyti,
- žmones, kurie nusižudo.

Laiminguosius, priklausančius pirmai kategorijai, sudominti savo knyga nesitikiu. Ji skirta kitiems keturiems penktadaliams žmonijos.

PIRMA DALIS

ŽMOGUS IR SAVIŽUDYBĖ

I SKYRIUS

ISTORINĖ KLAUSIMO APŽVALGA

Žmogus tampa žmogumi

Žmogus nuo gyvūno skiriasi
tuo, kad žmogus gali nusižudyti.

Jean-Paul Sartre

Jeigu evoliucijos teorija neklysta ir žmogus tikrai kilo iš beždžionės ar kažko kio priešistorinio prožmogio, nevisiškai aišku, kurią akimirką buvo įveikta riba, vieną žinduolių rūšį skirianti nuo „aukščiausios gyvųjų organizmų pakopos“. „Sunkiai apibrėžiamų formų grandinėje, kurioje šiandien egzistuojantis žmogus atsiskiria nuo tam tikrų į beždžiones panašių būtybių, neįmanoma nustatyti konkrečios grandies, nuo kurios galima taikyti terminą „žmogus“ (Ch. Darwin).

Vis dėlto kada žmogus tapo žmogumi?

Tada, kai dvi viršutinės galūnės atsilaisvino nuo vaikščiojimo ir atsirado poreikis kažką jomis nuveikti? Kai atsirado pirmieji darbo ir medžioklės įrankiai? Kai riksmas, mykimas ir stūgčiojimai pradėjo darytis rišlūs? Kai atsirado Aukščiausios Galios vaizdinys?

Be abejo, tai labai svarbūs mūsų biografijos etapai, bet ar lemiantys? Juk beždžionės taip pat geba judėti užpakalinėmis galūnėmis, mosuoti pagaliais ir mėtytis akmenimis. Delfinai, regis, skleidžia sąmoningus garsus. O dėl aukščiausios galios, tai šuniui šeiminingas – tokia pat nesuvokiama ir visagalė instancija, kaip tikinčiajam Dievas.

Pamėginkime kitaip. Koks pagrindinis žmogaus ir gyvūno skirtumas? Maždaug aišku: abstraktus mąstymas, tai yra – gebėjimas tam tikros dalinės informacijos pagrindu daryti išvadas, apibendrinimus ir prielaidas. Vieną kartą tiesiai vaikštanti ir pagaliu mosuojanti būtybė su išsišovusiais antakių lankais ir nusklemtu smakru pažvelgė į nudžiūvusį medį, į užmuštą paukštį ar, tarkime, į nukritusį nuo uolos gentainį ir staiga suprato: ji irgi anksčiau ar vėliau mirs. Tą

pačią akimirką įvyko pirmasis *Homo erectus* proveržis į *Homo sapiens*. O antrasis ir jau galutinis proveržis įvyko tada, kai dar nevisiškai *sapiens* suvokė galintis laisvai pasirinkti: jis gali stovėti ant uolos ir žiūrėti iš viršaus žemyn, o gali gulėti uolos papėdėje ir niekaip nereaguoti į tai, kas vyksta. Pakanka žengti vieną vientelį žingsnį.

Taip žmogaus galvoje pirmą kartą atsirado laisvės vaizdinys ir jis tapo žmogumi.

Tiesa, kai kurie mokslininkai tvirtina, kad suicidas egzistuoja ir gyvūnų pasaulyje. Kaip įrodymą pateikia masines banginių savižudybes arba kai kurių laukinių žvėrių atsisakymą gyventi nelaisvėje, arba naminius gyvūnus, kurie pagaišta iš ilgesio netekę šeimnininko. Pasakojama, kad Mozarto šuo nusigalavo iš bado ant jo kapo. Kantaka, ištikimas karalaičio Šakjamunio žirgas, neištvėrė išsiskyrimo su šeimnininku, pasirinkusiu asketo kelią, atsigulė ant šiaudų ir nugaišo, kad paskiau atgimtų budistų rojuje.

Tokie atsitikimai nėra reti (turiu omenyje ne naminių gyvūnų paėmimą į rojų, o jų beribį, savigriovišką atsidavimą šeimnininkui), tačiau šiuo atveju vargu bau būtų korektiška vartoti savižudybės terminą. Čia – tik žinomas žmogiškas polinkis į antropomorfizmą ir romantiką. Kai gyvūno elgesys lemia jo žūtį, reikėtų kalbėti ne apie suicidą, o apie gyvybės instinkto užgesimą, kurį gali sukelti įvairios aplinkybės: stresas, pasiutligė, bandos jausmas ir kt.

Toks teiginys kyla anaip tol ne iš antropocentristinės puikybės, o iš apibrėžimo, kurį prieš šimtą metų tiksliai ir išsamiai suformulavo Émile'is Durkheimas.

„Savižudybe vadinama mirtis, ištikusi žmogų kaip tiesioginis ar netiesioginis jo paties pozityvaus ar negatyvaus veiksmo padarinys jam pačiam žinant, kad būtent toks bus to veiksmo rezultatas.“¹

Lakoniškiau tą pačią definiciją išdėsto šiuolaikinis suicidologas Morisas Farberis:

„Savižudybė yra sąmoningas, tyčinis ir greitas gyvybės sau atėmimas.“

Čia svarbus kiekvienas iš trijų komponentų.

„Sąmoningas“ ir „tyčinis“ šiuo atveju nėra sinonimai. Į krantą puolančio banginio tyčia abejonių nekelia, tačiau kalbėti apie tokio poelgio sąmoningumą neturime pagrindo, nes mus mokė, kad gyvūnai sąmonės neturi. Galbūt kažkoks galingas, bet išdavikiškas instinktas pakužda banginiui, jog krante jo laukia ne aštrūs akmenys ir varvelio medžiotojų kirviai, o neapsakomai malonūs dalykai.

¹ E. Durkheim „Savižudybė“. Vertė J. Skersytė. Vilnius, 2002.

Vargu ar galima vadinti sąmoningu ir vargšo Nikolajaus Gogolio nusimarinimą badu per Didįjį pasninką. Rašytojo tyčia siekti mirties buvo akivaizdi: „Reikia mane palikti, – kalbėjo jis. – Aš žinau, kad turiu mirti“ (N. Pogodino liudijimas); „Juk reikia mirti, o aš jau pasirengęs ir mirsiu“ (A. Chomiakovo liudijimas); prieš pat mirtį pasakė: „Kaip saldu mirti!“ (S. Ševyriovo liudijimas). Tačiau būdamas aistringas, fanatiškas krikščionis, Gogolis negalėjo sąmoningai siekti suicido, todėl „Literatūricido enciklopedijoje“ biografinės informacijos apie jį nerasite.

Galiausiai patikslinimo apie „greitą“ gyvybės sau atėmimą prireikė tam, kad suicidas būtų atskirtas nuo suicidiško elgesio, kuris būdingas daugumai žmonių, nes šiuolaikinė suicidologija priskiria jam ir pasirinkimą su rizika susijusios profesijos (lenktynininko, alpinisto, policininko, kariškio), ir narkomaniją, ir alkoholizmą, ir rūkymą, ir net dietos nesilaikymą. Visi šie žmonės (bene devyniasdešimt procentų planetos gyventojų) vykdo lėtą savižudybę, puikiai žinodami, kad lenktyniniai automobiliai dūžta, lašas nikotino pribaiigia arklį, girtuoklystė sukelia cirozę, druska – „baltoji mirtis“, o cholesterolis – taurės su cikuta eufemizmas.

Sąmoningai, tyčia ir greitai atimti sau gyvybę žmogus išmoko labai seniai – ilgokai prieš išrandant ratą ir prisijaukinant ugnį. Tai patvirtina tragiška istorija apie baltųjų kolonistų išnaikintus Tasmanijos čiabuvius, kurių materialinės raidos lygis buvo labai žemas, tačiau jie jau žinojo: jeigu gyvenimas tampa nepakeičiamas, jį galima nutraukti. Daugelis tasmaniečių, kuriuos vakarykščiai katorgininkai medžiojo kaip laukinius žvėris, taip ir padarė.

Mes galime iki tam tikro lygio rekonstruoti priešistorinės visuomenės suicido praktiką ir suvokimą, pasinaudodami XX amžiaus pirmos pusės antropologų tyrinėjimais, kai Žemėje dar egzistavo nemažai pirmykščio gyvenimo oazių, o suicidologija jau buvo laikoma svarbia ir savarankiška disciplina.

Vienose gentyse savižudybės buvo paplitusios labiau ir laikomos vienu iš leistinų elgesio modelių, kitose – paskelbtos tabu ir griežtai baudžiamos, tačiau vis tiek esančios kultūroje.

Ten, kur gyvenimo sąlygos buvo itin rūsčios ir bendruomenė balansuodavo ant mirties iš bado ribos, egzistavo paprotys atsikratyti genties narių, kurie dėl negalios ar senatvės liovėsi būti naudingi. Seniai iš gyvenimo pasitraukdavo dažniausiai savo noru. Senovės Europoje (danų, gotų kraštuose) šis ritualas išliko iki pat krikščionybės eros. Vestgotai turėjo vadinamąją Protėvių uolą, nuo kurios šokdavo seniai, nenorintys būti našta gentainiams. Aprašytas toks pat Ispanijos keltų paprotys. Kea saloje antikos laikais seniai pasipuošdavo galvas vainikais ir surengdavo linksmą šventę, kuriai baigiantis išgerdavo cikutos. Dar visai neseniai, Naujaisiais laikais, pusalkaniuose Japonijos provincijos kalnų kaimuose nebeišgalintys dirbti ir jaučiantys, jog tampa našta savo vaikams, senukai ir senutės reikalavdavo, kad juos išneštų į kalnus ir paliktų ten mirti iš bado. Šis paprotys, žinomas mums iš literatūros ir kino, tapo įamžintas ir geografijoje:

Ubasutejamos kalno pavadinimas pažodžiui reiškia „Kalnas, kur palieka močiu-tes“. Kai misionieriai pasiekė alkanas sniegynų dykumas, kur gyveno eskimai, krikščionių ganytojus sukretė žiaurus čiabuvių paprotys: senukai, pasijutę nukaršę, patys išeidavo į tundrą sušalti. Vienas misionierius, sėkmingai paskleidęs tarp laukinių Dievo Žodį, įtikino savo ganomuosius atsisakyti šio barbariško papročio. Kai po kelerių metų švietėjas sugrįžo į tas pačias vietas, aptiko, kad giminė išmirė – naujai atsivertusiems krikščionims neužteko maisto.

Melanezijos salyno gyventojai, iki pat trečiojo XX amžiaus dešimtmečio išlaikę gimininę gentinę santvarką, savižudybės nesmerkė. Tai buvo įsišaknijęs būdas nubausti pačiam save (kaip atsiprašymas arba bausmė už tabu sulaužymą) ir netgi atkeršyti. Melaneziečiai savižudžiai šokdavo žemėn iš aukštos palmės arba išgerdavo nuodų.

Ikiklasinėse bendruomenėse, pasiekusiose šiek tiek aukštesnę raidos stadiją, atsiranda pirmieji savižudybės kaip žalos bendruomenei ribojimai. Daugelyje amžiaus pradžioje tyrinėtų Nigerijos, Ugandos ir Kenijos genčių suicidas buvo laikomas besąlygišku blogiu. Savižudžio giminaičiams buvo draudžiama paliesti lavoną. Piktadarybę buvo privalu rituališkai apvalyti: medį, ant kurio pasikorė nusikaltėlis, sudėgindavo; tokia pat lemtis ištikdavo ir jo būstą. Giminaičiai privalėjo paaukoti išperkamąją auką – jautį arba avį.

Istorinė tendencija tokia: sulig klasių ir valstybės atsiradimu visuomenės požiūris į savižudybę vis griežtėjo. Ir tai suprantama – valstybės interesai reikalavo vis labiau ir labiau apriboti asmeninę laisvę, į asmenį nukreiptas prievartos mechanizmas neišvengiamai turėjo pasikėsinti į svarbiausią žmogaus laisvės sritį.

Antika

Jeigu nieko nebejunti, jei tat yra kaip miegas, toks, kada užmigęs nei sapnuoti nespauoji, tad kokia stebuklinga dovana būtų mirtis!

Kita vertus, jei mirtis yra lyg koks persikėlimas iš čia į kitą vietą, jei tiesa, kaip sako, kad ten yra susirinkę mirusieji, tai kuri kita laimė, teisėjai, galėtų būti didesnė už šitą?

Platonas „Sokrato apologija“²

Antikinėje visuomenėje požiūris į savižudybę keitėsi nuo pakantumo, kartais netgi skatinimo ankstyvosiose graikų valstybėse iki įstatymu įtvirtinto draudimo Romos imperijoje. Filosofinės Antikos laikų pažiūros į suicidą bus nagrinėjamos viename iš vėlesnių skyrių, o kol kas pakalbėkime apie tai, kaip savižudybę vertino visuomenė ir valdžia.

Senovės Graikijos valstybės vyrai pripažino savo piliečių teisę kai kuriais atvejais pasitraukti iš gyvenimo. Dažnai leidimas nusizudyti būdavo suteikiamas nuteistiems nusikaltėliams (prisiminkime Sokrato istoriją). Savižudybė be valdžios sankcijos buvo griežtai smerkiama ir baudžiama pomirtiniu išniekinimu: Atėnuose ir Tėbuose lavonui nukirsdavo ranką ir palaidodavo ją atskirai. Žinoma spartiečio Aristodemo istorija: jis ieškojo mirties ir rado ją Platėjos mūšyje. Skirtingai negu lakūnai kamikadzės ir Aleksandras Matrosovas, jis pelnė ne didvyrio šlovę, o pasmerkimą ir panieką.

Kita vertus, toje pat Spartoje buvo garbinamas savižudis Likurgas, kurį derėtų laikyti pavyzdžiu vėlesnių amžių politikams. Išgarsėjęs įstatymų kūrėjas iškeliauvo pas Delfų orakulą, prisaikdinęs bendrapiliečius, kol grįš, gyventi pagal jo įvestus įstatymus. Kai orakulas palaimino reformatoriaus įvestas naujoves, Likurgas nusimarino badu, kad duoto žodžio susaistyti spartiečiai ir toliau gyventų pagal jo tiesas.

Atėnai ir kiti miestai turėjo sukaupę nuodų atsargas tiems, kas norėjo pasitraukti iš gyvenimo ir galėjo pagrįsti savo ketinimą areopago akivaizdoje. Libanijus rašė: „Tegul tas, kuris nebenori gyventi, išdėsto savo argumentus areopagui ir, gavęs leidimą, apleidžia pasaulį. Jeigu gyvenimas tau pakyrėjo – mirk; jeigu esi nuskriaustas likimo – gerk cikutą. Jeigu palaužtas sielvarto – pasitrauk

² Platonas „Dialogai“. Vertė M. Račkauskas, Vilnius, 1968.

iš gyvenimo. Tegul nelaimingasis papasakoja apie savo kančias, tegul valdžia duoda jam vaistų, ir jo vargams ateis galas.“

Taigi valstybė jau įsibrovė į brangiausios ir galutinės laisvės sritį, bet kol kas elgiasi delikačiai ir atlaidžiai – žinoma, tik su visateisiais piliečiais, nes vergams jokia laisvė išvis nepriklausė.

Romoje, ypač susikūrus imperijai, įstatymas dėl *mors voluntaria* („savanoriška mirtis“ net ir skamba kur kas dailiau negu „suicidas“) labai sugriežtėjo. Imperatoriaus Adriano (II a.) kodekse legionieriui už mėginimą nusižudyti skiriama mirties bausmė: „Jeigu karys pamėgins atimti sau gyvybę, bet jam nepavyks, jis neteks galvos.“ O toliau – būdinga išlyga: „...jeigu šio mėginimo priežastis nebuvo neištveriamas sielvartas, liga, liūdesys ar kita panaši aplinkybė“. Toliau išvardijami ir kiti kaltę sušvelninantys motyvai: „gyvenimo nuovargis, pamišimas ar gėda“. Net turint omenyje *capite plectatur*³ savižudžiams, nepriskirtiniems minėtoms kategorijoms (o jos, sutikite, sudaro sąlygas itin liberalioms interpretacijoms), Adriano laikų pretoriaus teisė savižudžiams buvo vis tiek kur kas humaniškesnė negu XIX amžiaus Europos įstatymai – bent jau pripažino aplinkybes, pateisinančias suicidą. Justiniano „Digestuose“, klasikiniame Romos teisės sąvade (VI a.), smerkiama tik savižudybė „be priežasties“, nes „tas, kas negaili savęs, nepagalilės ir kitų“. „Taip pat nedera laidoti tų, kurie pasikorė ar kitaip pakėlė prieš save ranką ne dėl nepakenčiamo gyvenimo, o iš savo piktos valios“, – skelbia įstatymas. „Nepakenčiamas gyvenimas“ – dar liberaliau ir už Adriano traktuotė. Tiesa, Justiniano kodekse lengvatų kariams nebelieka – pagal nusikaltimo sunkumą mėginimas nusižudyti prilyginamas dezertyravimui.

Tačiau, kaip ir Graikijoje, tam tikra laisvė tvarkyti jei ne savo gyvenimą, tai bent savo mirtį suteikiama tik laisviesiems imperijos gyventojams. Vergo savižudybę lydėdavo parodomosios bauginimo akcijos. Kad parduodant gyvąją prekę pirkėjui neįbruktų vergų su paslėpta kliauda – polinkiu į depresiją, – buvo specialus įstatymas, numatantis savotišką „garantinį terminą“: jeigu nupirktas vergas nusižudydavo per 6 mėnesius po sandorio sudarymo, pardavėjas privalėjo grąžinti pirkėjui gautus pinigus.

Valstybė suicido atžvilgiu galėjo sau leisti dvigubus standartus tol, kol vergai buvo laikomi nevisaverčiais žmonėmis, tačiau kai krikščionybė įgijo oficialiosios religijos statusą, iškilo gyvas poreikis sąlygas suvienodinti. Padėtį komplikavo tai, kad vėlyvosios Romos imperijos laikais vergų savižudybės neapsakomai paplito ir tapo panašios į epidemiją. Žmogų, nusprendusį suvesti sąskaitas su gyvenimu, sunku atgrasyti pomirtiniu jo netvarių palaikų išniekinimu ar kankinančia mirties bausme – savižudis tiesiog būna priverstas pasirinkti kuo patikimesnį

³ Mirties bausmė. (Lot.)

nusižudymo būdą. Prireikė efektyvesnių ir kardinalesnių priemonių. Tokių priemonių valstybei pateikė krikščionių Bažnyčia.

Jeigu pasaulietinė valdžia atėmė iš žmogaus tik fizinio žmogaus asmens laisvę ir tik jo žemiškojo gyvenimo laikotarpiu, tai bažnytinė valdžia suteikė galimybę supančioti ir sielą, nes Bažnyčios jurisdikcija aprėpė ir pomirtinį gyvenimą.

Stojo epocha, kai žmogus nebuvo laisvas disponuoti nei savo kūnu, nei siela. Ir ji tęsėsi per tūkstantį metų.

Viduramžiai

...Perėjimas iš šio pasaulio į geresnįjį yra ne žmogaus savivalės, o Dievo valdžioje. Ir neleistina žmogui žudyti, kad pakliūtų į geresnį pasaulį.

Tomas Akviniėtis „Teologijos suma“

Nemalonus faktas: į keistą, nesutaikomą kovą su savižudžiais, kuri tęsiasi ir dabar, krikščionybė stojo ne tiek iš kilnių paskatų, kiek iš merkantilizmo, vykdydama pasaulietinės valdžios užsakymą. Viskas turi kainą, taip pat ir galimybė išgelbėti milijonus sielų, kurią krikščionybė įgijo drauge su valstybinės religijos statusu.

Ne paslaptis, kad persekiojama religija pirmaisiais egzistavimo amžiais į kankinystę, tai yra į altruistinę savižudybę dėl tikėjimo, žvelgė su pamaldžiu virpuliu. Krikščionybė nebūtų pajėgusi įgyti tokio autoriteto be kankinių, savanoriškai priėmusių kryžiaus kančią ar žengusių į cirko arenas, alkaniems plėšrūnams į nasrus. Tačiau valstybei ir valstybinei religijai kankiniai nereikalingi – niekada nežinai, ko iš jų tikėtis, ir maždaug nuo V amžiaus Bažnyčios požiūris į savanorišką mirtį dėl tikėjimo pradeda keistis.

Įtvirtinusi principą „kas ciesoriaus – ciesoriui“, Bažnyčia praplėtė principo „kas Dievo – Dievui“ traktuotę: nemirtinga siela priklauso Aukščiausiam, ir tik Jis laisvas ja disponuoti.

Savižudybės demonas buvo naikinamas su mūsų laikais sunkiai įsivaizduojamu nuosekliu neskubrumu, nusitęsusiu šimtmečius. Pirmoji ataka buvo surengta jau Vakarų imperijos saulėlydyje, 452 metų Arlio Bažnyčios susirinkime, kur savižudybė pirmą kartą paskelbta nusikaltimu, o savižudžiai – „apimtais

velniškos beprotybės“ (*diabolo persecultus furore*). 533 metų Orleano Bažnyčios susirinkimas, teisminei valdžiai pageidaujant, atsisakė krikščioniškai laidoti nuteistus nusikaltėlius savižudžius, nes įvykdę savateismį jie apgauna įstatymą ir išvengia nustatytos bausmės. Kitą žingsnį žengė 563 metų Bragos Bažnyčios susirinkimas, visiems savižudžiams įvedęs baudžiamąsias sankcijas: juos uždrausta laidoti su bažnytinėmis apeigomis. 693 metų Toledo Bažnyčios susirinkimas atskyrė nuo Bažnyčios ne tik savižudžius, bet ir tuos, kas mėgino nusižudyti, tačiau liko gyvi.

Krikščionių Bažnyčia savižudybei buvo kur kas nepakantesnė negu žmogžudystei. Ši akivaizdi neteisybė aiškinta taip, kad žmogžudys dar gali atgailauti dėl savo nusikaltimo, o savižudis tokios galimybės neturi. O iš tiesų atlaidumas pirmajai iš mirtinų nuodėmių paaiškinamas tais pačiais valstybės interesais: ir pasaulietinė, ir bažnytinė valdžia negalėjo apsieiti be tarnaujančių joms savų žudikų.

Kiekvienai prieš savižudžius nukreiptai vis griežtesnei Bažnyčios įvestai priemonei nedelsiant paantrindavo dar rūstesni pasaulietinės valdžios aktai.

Anglijos karaliaus Edvardo „Kanonuose“ (XI a.) savižudžiai sulyginami su vagimis ir plėšikais. Kone tūkstantį metų, iki 1823-ųjų, Britanijoje gyvavo barbariškas paprotys savižudžius laidoti kryžkelėse, prieš tai pertempus lavoną gatvėmis ir persmeigus jam širdį drebuliniu basliu. „Nusikaltėlio“ veidą prislėgdavo sunkiu akmeniu.

Viduramžių Ciuriche nusiskandinusius užkasdavo į smėlį prie vandens; pasipjovusius išstatydavo patyčioms, o į medinę trinką įsmeigdavo savižudybės įrankį. Mece nusidėjėlio kūną įgrūdavo į statinę ir paleisdavo Mozeliu – kuo toliau nuo išniekinto gimtojo miesto. Danijoje savižudį buvo draudžiama išnešti iš namų per duris – tik per langą, o kūną, užuot užkasę žemėje, įmesdavo į ugnį, simbolizuojančią pragaro liepsnas, kuriose jau dega nusidėjėlio siela. Bordo lavoną pakardavo už kojų. Abevilyje valkiodavo gatvėmis ant demblio. Lilyje vyrus, pasmeigtus ant šakių, pakardavo, o moteris sudegindavo. Pamišimas kaltės nesumažindavo – juk visiems aišku: pamišėlių sielose apsigyvenęs velnias.

Valdžios uolumas, neminint religinių, turėjo ir finansinių motyvų: jau Liudviko Šventojo įstatymai (XIII a.) numatė ne tik surengti savižudžiui pomirtinį teismą, bet ir konfiskuoti jo turtą, kuris turėdavo pereiti baronui. Didėjant valdžios centralizacijai, savižudžių paveldėtoja tapo karūna. Jeigu nusikaltėlis būdavo bajoras, jo herbą sulaužydavo, pilis sugriaudavo, miškus iškirsdavo, o visas kitas turtas atitekdavo išdui. Liudviko XIV baudžiamasis teisynas greta tradicinių emocingų bausmių (perskaityti prie savižudžio kūno nuosprendį, pavalkioti jį kniūbsčią ant demblio, o tada pakabinti kartuvėse arba išmesti kaip maitą) numato ir privalomą turto konfiskaciją aplenkiant tiesioginius paveldėtojus.

Taikant tokias griežtas priemones savižudybių pasitaikydavo nedaug, ir Viduramžių europiečiams jos keldavo mistinį siaubą. Savižudžiai drauge su eretikais ir

užkietėjusiais nusikaltėliais buvo laikomi vampyrų, vaiduoklių ir kitokių nakties nelabųjų kadru rezervu (todėl ir baslys į širdį – kaip atsargumo priemonė).

Savižudžio lavonas buvo vertinga žaliava. Visų pirma jį anatominiuose teatruose galėjo be baimės pjaustinėti gydytojai, nuolatos jaučiantys negyvėlių stygių ir kartais, rizikuodami gyvybe, priversti vogti dorus numirėlius iš pašventintos žemės. O antra, visoje Europoje iki pat Apšvietos, XVIII amžiaus, itin paklausi buvo stebuklingo poveikio medžiaga mumijus – nepalyginamai retesnė ir brangesnė prekė, negu koks nors vulgarus kartuvių virvagalys. Šis vaistas buvo gaminamas iš savižudžių lavonų. Laikyta, esą jis pasižymi stebuklingu gebėjimu sustiprinti gyvybines galias. Iš pradžių ekstraktas būdavo išgaunamas iš mumifikuotų didelio dervingumo lavonų (mumija arabiškai – „bitumas“). Ilgainiui miglotos žinios apie balzamuotus egiptiečius sumišo su prietaringa savižudžių baimė, ir pastarieji pakeitė vaistininkams rytietišką mumijų, kuris Europoje neturėjo iš kur atsirasti. Beje, nesenas stebuklingo vaisto mumijaus išpopuliarėjimas Sovietų Sąjungoje – tolimas viduramžių susižavėjimo neprilygstamuoju gydalu aidas.

Tačiau atėjęs Renesansas ir užsimezgusi humanizmo koncepcija nustūmė barbarystę į praeitį. Papročiai sušvelnėjo, nepakantumas palengva išėjo iš mados, o žiaurumas ir prietaringumas iš pagirtinų savybių pavirto gėdingomis. Europa įžengė į naujus laikus.

Naujieji laikai

Aš daug mažčiau apie mirtį ir manau,
kad ji – mažiausia iš blogybių.

Francis Bacon

Pirmiausia apie prigimtines žmogaus teises – teisę gyventi, teisę į teisingą teismą, į privatinę nuosavybę – prabilta Anglijoje ir iš pradžių šios teisės taikytos tik baronams („Didžioji laisvių chartija“, XIII a.). Naujųjų laikų pradžioje idėja, kad valdovas turi ne vien teises, bet ir pareigas, o valdiniai – ne vien pareigas, bet ir teises, paplito visoje šiaurės Europoje. Šis iš tiesų revoliucinis protų perversmas, iškelęs individą ir drauge neišvengiamai nuleidęs iš nepasiekiamų aukštumų ir ciesorių, ir Dievą, įvyko šios knygos herojų – mąstytojų ir kūrėjų Tomo Moro, Erazmo Roterdamiečio, Martyno Lutherio, Shakespeare'o, Spinozos,

Descartes'o, Hobbes'o, Cervantes'o – dėka, nes jie kiekvienas saviškai mokė žmogų, kad jis yra *veritas pagarbos*.

Ir šios idėjos greitai laiku padarė įtaką visuomenės požiūriui į suicidą. Pirmuoju savižudžių gynėju tapo Montaigne'is, teisinęs „kilnią savižudybę“ ir žavėjęsis narsiomis Antikos moterimis, paaukojusiomis gyvybę dėl pareigos ar meilės. Po šimtmečio išsamią ir emociingą suicido apologiją parašė Johnas Donne'as, tačiau publikuoti savąjį „Biatanatą“ leido tik po mirties – akivaizdu, bijojo netekti geros diakono vietos Londono šv. Pauliaus katedroje. Davidas Hume'as, pasišovęs „sugrąžinti žmogui jo prarastą laisvę“, savo veikalą „Apie savižudybę“ (1777) išleido praėjus dvidešimčiai metų nuo jo parašymo. Ir kone iškart knyga pakliuvo į draudžiamų leidinių sąrašą, bet XVIII amžiaus pabaigoje toks draudimas jau buvo akivaizdus anachronizmas – besąlygiško savižudybės smerkimo epocha ėjo į pabaigą.

Pirmųjų atlydžio ženklų buvo ir anksčiau. Perdėtai griežtas pasaulietinis ir bažnytinis įstatymas buvo sunkiai pritaikomas praktikoje – tiek dėl emocijų, tiek ir dėl materialinių sumetimų. Žmonės vis tiek žudėsi, nepaisydami žemiškųjų ir dangiškųjų bausmių. Likdavo draugai, kurie nenorėjo atiduoti savižudžio palaikų išniekinti, likdavo giminaičiai, kurie neišsilaikytų be pragyvenimo lėšų. Todėl dažniausiai savižudybės būdavo slepiamos; velioni sėkmingai apgiedodavo, palaidodavo kapinėse, o valdžia žiūrėjo į tai pro pirštus. Kai nuslėpti mirties priežastį būdavo neįmanoma, savižudį paskelbdavo pamišusiu ar „laikini susidrumstusio proto“ – daugelyje šalių tokia formuluotė apsaugodavo nuo bažnytinės ir pasaulietinės bausmės. Taip nutiko 1822 metais, kai žinomas britų politikas vikontas Castlereagh'is, Londonderio markizas, persirėžė skustuvu gerklę. Priežastis – nervų priepuolis, kurį sukėlė skyrybų skandalas karališkojoje šeimoje ir atkakliai netylantys gandai apie vikonto homoseksualius polinkius. Negi bendruomenių rūmų spikerį ir užsienio reikalų ministrą persmeigsi drebuliniu kuolu? Teismas pasielgė išmintingai: pripažino savižudį laikinai pamišusiu ir sankcionavo iškilmingas laidotuves.

XVIII amžius pasibaigė pripažinęs žmogui teisę į gyvybę. Ir drauge iškėlęs teisininkams sudėtingą užduotį: ar ši teisė yra ir pareiga? Nė vienoje konstitucijoje ir jokioje žmogaus tiesių deklaracijoje tokio teiginio nebuvo. Jeigu žmogus turi įstatyminę teisę gyventi, išeitų, jis gali ir nesinaudoti šia teise, kitaip sakant, gali savo gyvenimą nutraukti. Prireikė ilgų dešimtmečių, kol įvairių šalių baudžiamieji kodeksai buvo pertvarkyti taip, kad atitiktų jų Pagrindinį įstatymą.

Prancūzų revoliucija, praliejusi upes kraujo, tačiau visam pasauliui parodžiusi, kaip reikia susidoroti su prietarais ir anachronizmais, pirmoji išbraukė savižudybę iš kriminalinių nusikaltimų sąrašo. O paskutinė iš Europos šalių tam pasiryžo Didžioji Britanija, antisuicidinį straipsnį savo kodekse išlaikiusi net iki 1961 metų.

Tarp šių dviejų įvykių – 170 metų atkaklios valstybės ir Bažnyčios kovos su visuomenės nuomone, vis atlaidesne ir atlaidesne savižudžiams. Stipri valdžia nemėgsta valdinių savivaliavimo, mieliau pati atima jiems gyvybę, todėl totalitariniai režimai, tiek Napoleono Prancūzijoje, tiek komunistinėje Rusijoje, tokį socialinį reiškinį kaip savižudybę rūsčiai smerkė arba nutylėdavo.

Žygio į Italiją metu, susirūpinęs dėl gausių savižudybių savo pergalingosios armijos gretose, Bonapartas išleido įsakymą, kuriame buvo rašoma: „Kareiviai! Privalu mokėt įveikti širdies kančias! Ištvirti sielos negandas reikia ne menkesnės valios jėgos ir drąsos, negu atlaikyti priešo ugnies papliūpas!“ Didysis karvedys yra pasakęs ir tokius žodžius: „Mirtis kaip nevilties aktas yra bailumas. Savižudybę nesuderinama nei su mano principais, nei su užimama vieta pasaulinėje arenoje. Esu žmogus, pasmerktas gyventi.“ Kita vertus – istorinis faktas: pirmą kartą atsisakydamas sosto, Napoleonas išvakarėse išgėrė nuodų ir gyvas liko tik todėl, kad ilgai laikyti nuodai buvo praradę veiksmingumą...

XIX amžiaus antroje pusėje civilizuose šalyse savižudžiai jau nebuvo viešai niekinami, tačiau įstatymas po senovei išliko rūstus tiems, kas nesėkmingai mėgindavo pasitraukti iš gyvenimo. 1881 metais Niujorko valstijos įstatymų leidėjų susirinkimas nevykėliams savižudžiams nustatė 20 metų įkalinimo bausmę. O Anglijoje valstybė apsiėmė užbaigti neužbaigtą savižudybę budelio rankomis – toks mėginimas buvo baudžiamas mirtimi. Štai ištrauka iš Nikolajaus Ogariovo laiško buvusiai prostitutei Merei Sazerlend (jis „išgelbėjo“ šią puolusią moterį, ir ji tapo ištikima jo drauge iki gyvenimo pabaigos):

Čia pakorė žmogų, kuris persipjovė gerklę, bet buvo išgelbėtas. Pakorė už mėginimą nusižudyti. Gydytojas perspėjo juos, kad karti negalima, nes pjūvis išsižios, ir žmogus galės kvėpuoti tiesiai per trachėją. Gydytojo nepaklausė ir pakorė. Žaizda iškart atsivėrė, ir pakartasis atgijo. Prireikė daug laiko, kol sušaukė oldermenus. Pagaliau jie susirinko ir nusprendė suveržti nuteistojo kaklą žemiau žaizdos ir laikyti, kol jis numirs. Ak, Mere, kokia pamišusi visuomenė ir kokia idiotiška civilizacija!

Šitas šūksnis labai tiksliai atspindi bendrą praėjusio amžiaus mąstančių žmonių nuotaiką ir proto būseną. Iš klaikaus, tabu paženklinto vaiduoklio, įvartyto į patį visuomeninės sąmonės kampą, suicidas virto galingu, daugiakomponenčiu reiškiniu, kuriame susiplakė religijos krizė, asmenybės pasaulėjautos pokyčiai, socialinė krizė, patriarchalinės šeimos irimas ir daugybė kitų faktorių, vertų paties rimčiausio tyrinėjimo. Knygos „Seksualumo istorija“ skyriuje „Teisė į mirtį ir gyvybę“ M. Foucault rašo:

...savižudybė – anksčiau laikyta nusikaltimu, nes manyta, jog tai būdas neteisėtai užgrobti teisę į mirtį, kurią galėjo vykdyti tik žemės arba dangaus suverenai, – XIX amžiuje tapo viena pirmųjų elgesio formų, patekusių į socialinės

analizės akiratį; būtent jinais į gyvenimą tvarkančios valdžios rėmus bei tarprėmius įterpė individualią ir privačią teisę numirti. Šis užsispyręs siekis numirti, toks keistas, betgi toks pastovus, niekada nenuslopstantis, taip menkai paaiškinamas individualiomis savybėmis ar atsitiktinėmis aplinkybėmis, buvo vienas pirmųjų nuostabą keliančių faktų visuomenei, kurios politinė valdžia iškelė sau užduotį valdyti žmogaus gyvenimą.⁴

O paskiau stoji XX amžius, kurį vadina socialinių revoliucijų ir technikos pažangos amžiumi, kosmoso ir atomo amžiumi, Pasaulinių karų ir masinės kultūros amžiumi. Žinoma, taip ir yra, bet juk svarbiausia – ne tai, kas vyksta aplinkui mus, o tai, kas dedasi mūsų sieloje.

O XX amžiuje žmogaus sieloje įvyko štai kas: didžiulė ir nuolatos gausėjanti daugybė žmonių įvairiose planetos vietose liovėsi norėjusi gyventi.

Pagrindinis mūsų šimtmečio titulas turėtų būti toks: savižudybių amžius.

Savižudybių amžius

...žemė tarsi prarado galią laikyti ant savęs žmones.

Fiodor Dostojevskij „Rašytojo dienoraštis“

Įžanginiame skyriuje jau buvo pasakyta, kad, šiuolaikiniais mirčių statistikos duomenimis, savižudybė kone visose šalyse užima nerimą keliančią trečią vietą – po mirčių dėl ligos ir nelaimingų atsitikimų (daugiausia dėl eismo įvykių). Kasmet nusižudo 30 000 amerikiečių, 25 000 japonų, 20 000 prancūzų, 60 000 rusų, o mėginusių nusižudyti 7–8 kartus daugiau. Be to, savižudybių statistika visada sumažinama, nes priskaičiuojami tik akivaizdūs atvejai. Iš tikrųjų savižudžių kur kas daugiau – kai kurių sociologų vertinimu, bemaž pusė milijono Žemės gyventojų kasmet patys padeda tašką.

O juk XX amžius, nepaisant visų sukrėtimų ir žvėriškumų, neįtikėtinais pagerino žmogaus gyvenimo sąlygas, apgaubė jį komfortu ir patogumais, neįsivaizduotais prieš šimtą metų – ir materialinė gerovė užvis labiausiai išaugo kaip tik tose šalyse, kurios šiandien pirmauja pagal savižudybių skaičių (Rusija šiuo atveju neskaičiuojama – čia dešimtojo dešimtmečio savižudybių protrūkis

⁴ „Teisė į mirtį ir gyvybę“, kn. „Seksualumo istorija“. Vertė N. Kašelionienė. Vilnius, 1999.

paaaiškinamas grynai diurkheimiškomis priežastimis ir, tikėkimės, pasibaigs drauge su pereinamuoju laikotarpiu iš vieno visuomenės modelio į kitą).

Kodėl taip yra? Kas atsitiko? Kodėl tolerancijos ir socialinės gerovės amžiuje (mūsų šimtmetis pavadinamas netgi taip) žmonija tapo panaši į meškėninių šeimos žvėrelį kakomiclį, kurį, atsidūrusį zoologijos sode, apima depresija, ir po kurio laiko jis pradeda būti pats save, nors narvas erdvus, o maisto užtekinai?

Priežasčių yra daug.

Visų pirma socialinės, kurias pirmasis ištyrinėjo Durkheimas. Techninė revoliucija, industrializacija ir urbanizacija sugriovė patriarchalinį praeities pasaulį. Žmogus neteko svėrų kontroliuoti savo artimiausių gyvenamąją erdvę, buvo pažeistas pats asmens ir visuomenės santykių mastas. Pasaulis tapo pernelyg didelis (nebe kaimas, o megapolis, ne artelė, o fabrikas, ne plynas laukas, o sausakimša aikštė) ir todėl svetimas. Bet kuris socialinis sukrėtimas, bet kuris masinis socialinio statuso pokytis (tai, kas masiniu mastu vyksta šiandieninėje Rusijoje) sukelia savižudybių protrūkį. Savižudžiai – skiedros, kuriomis tirštai apibyra žemė, kai socialiniame miške iškertamos laukymės ir proskynos.

Antra, dorovinės. XX amžiuje pakito daugumos Žemės gyventojų etinė elgesio motyvacija. Anksčiau ji buvo pagrįsta nesvarstytinomis, juoba neabejotinomis religijos nuostatomis, apeliavusiomis ne į logiką, o į jausmą, ne į protą, o į tikėjimą. Jeigu Bažnyčia draudžia savižudybę – šis draudimas nesvarstomas. Negalima – vadinasi, negalima. Mūsų amžiuje tapo akivaizdi tikėjimo krizė, kurią parengė XVIII ir XIX amžių įvykiai. Tai yra ne dvasinė katastrofa, kaip kam atrodo, o natūrali raidos stadija. Žmonija paūgėjo ir tapo brandesnė, ji nori žinoti, kodėl ir kam, ji išaugo iš vaikiško amžiaus, kai instrukcijoms paklūstama nesvarstant, akiai pasitikint: prieš valgį reikia plauti rankas, mamos ir tėčio privalu klausyti, nusižudyti negerai. O kodėl? XX amžiuje žmonija išgyveno pereinamąjį amžių su visais paaugliško maisto požymiais – ateizmu, revoliucijomis, beprotiškais socialinėmis fantazijomis. Gerbiamas tapo ne paklusnumas ir geraširdiškumas, o protas, veržlumas ir savarankiškumas. Tačiau viename iš tolesnių skyrių pamatysime, jog protas ir aukšta savivertė yra toji koordinacinių sistema, kurioje savižudybei skirta svarbi ir garbinga vieta.

Trečia, psichologinės. Jeigu palygintume mūsų amžininko ir praėjusių amžių žmogaus savijautą, pamatytume: nors puoselėjame didesnės pasirinkimo ir elgesio laisvės iliuziją, mes tapome kur kas labiau priklausomi nuo išorės pasaulio. Tiesiog jo diktatas iš tiesioginio tapo netiesioginiu, bet išliko toks pat efektyvus. Masinės kultūros kanalais visuomenė nuolatos primeta mums tam tikrą sėkmingo gyvenimo standartą ir nukrypimas nuo jo suvokiamas kaip tragedija. Anksčiau stresų buvo turbūt ne mažiau, negu dabar, tačiau žmonės buvo psichologiškai atsparesni, ne tokie išlepe – kad išgyventum, reikėjo kur kas didesnių pastangų, ir dėl to gyvenimas atrodė vertingesnis, nes žmogui būdinga branginti tik tai, kas sunkiai gauta.

Ir iš čia kyta ketvirtoji, mano galva, pagrindinė priežastis. Paradoksas: kuo patogesnė darėsi XX amžiaus žmogaus butis, tuo atkakliau šliaužė į viršų savižudybių kreivė, nusileisdama tik pasaulinių karų metais, ir tai suprantama – kai tave medžioja sužvėrėjęs pasaulis, žaisti su juo pakištynes nesinori. „Per karą, koncentracijos stovyklose ir teroro laikais žmonės kur kas mažiau galvoja apie mirtį, juoba apie savižudybę, negu taikos metu, – rašo Nadežda Mandelštam. – Kai žemėje susidaro mirtinos baimės krešuliai ir visiškai neišsprendžiamų problemų krūsnys, bendrieji būties klausimai pasitraukia į antrą planą“. Stulbinantis, bet kažkodėl sušildantis sielą faktas: Osvencime sargybiniai žudydavosi kelis kartus dažniau negu kaliniai. Kai gresia pavojus gyvybei, gyvenimo instinktas tampa aštresnis. Ir atvirkščiai.

Šiuolaikiniam žmogui, kuriam nusišypsojo laimė gimti ramioje, sočioje šalyje, gyvenimo instinktas ne itin reikalingas: badaų, šaltį, prievartą koks nors suomis, kanadietis ar japonas pažįsta daugiau iš nuogirdų, nes yra pratęs vakarieniam priešais televizorių. Laimingos šalies žmogus žino, kad beveik neabejotinai gyvens: a) patogiai, b) nepatirdamas prievartos, c) ilgai. Perspektyva aiški: numirti sulaukus devyniasdešimt ketverių nuo Alzheimerio ligos. Šis įsitikinimas suminkština išgyvenimo raumenį, o suminkštėjimas – pirmasis žingsnis į atrofiją. Pasak Freudo, kuris teisus ne visada, bet šiuo atveju, regis, teisus, mūsų psichiką apsprendžia dviejų besigrumiančių jėgų – eroso, gyvenimo instinkto, ir tanato, mirties instinkto, – balansas. Senatvėje pirmasis nusilpsta, o antrasis palengva paima viršų. Pasekmės žinomos. Jeigu taip, tuomet didelis savižudybių skaičius išsivysčiusiose šalyse – akivaizdus bendro žmonijos senėjimo požymis. Kuo ramesnis ir patogesnis taps žmonių gyvenimas, kuo mažiau jame bus kataklizmų, tuo arčiau bus entropija – visiškas svyravimų išnykimas ir šiluminė mirtis.

Imkime ir pasvajokime. Tarkime, XXI amžiuje *Homo sapiens* raida vyks tokia kryptimi, kuri daugumai mūsų atrodo gėris. Tad visos socialinės, ekologinės ir politinės problemos išspręstos. Nebėra alkanų, nebėra benamių, kiekvienam garantuotas toks gyvenimo lygis, kad žmogus galėtų jaustis oriai. Kiekvienas žmogus gerbia save, vadinasi, gerbia ir kitus. Vaidai liko praeityje, visi tolerantiški, armėnai masiškai tuokiasi su azerbaidžaniečiais, o izraeliečiai ir palestiniečiai savanoriškai susijungė į vieną valstybę ir negali vieni kitais atsidžiaugti. Iš nusikaltėlių liko tik seksualiniai maniakai, kuriuos rūpestingai gydo sanatorijose. Korupcija tapo istorinių romanų tema. Ozono skylė užlopyta, Marse žydi obelys. Medicina nepajėgia išgelbėti ir atgaivinti tikrai tų, kurie netyčia įkrito į kubilą su sieros rūgštimi. Skirtumus tarp lyčių nustatyti nelengva, tačiau tai niekis, juk vaikai vis tiek gimsta inkubatoriuose, o Nobelio premijos laureatų spermą sukauptą bent tūkstančiui metų. Tris ketvirtadalius planetos gyventojų sudaro tie, kam per aštuoniasdešimt. Bet ir tai nebaisu – visiems visko užtenka, vienas dirbantysis gali išmaitinti šimtą. Žodžiu, išsipildė visos mūsų svajonės.